

„Antilingvistika“?

Velmi opožděná recenze, sepsaná výkonným redaktorem ČDS v desátém a posledním roce jeho redakční činnosti namísto rozloučení

Psát recenzi na knihu, která vyšla už před plnými šestnácti lety, není zrovna obvyklé. Jenže stejně neobvyklé je narazit na odbornou monografii pojmenovanou výrazem, který popírá smysl celé široké a etablované vědní disciplíny, kterou jste si zvolili za svou životní náplň. A tak jsem měl jakési tušení, že o téhle publikaci budu jednou psát, hned když jsem ji v sheffieldské univerzitní knihovně před několika lety objevil. Ta kniha se jmenuje *Antilingvistika* (GETHIN, Amorey. *Antilinguistics*. London: Intellect, 1990.) a nese neskromný podtitul *Kritické zhodnocení moderní lingvistické teorie a praxe*.

Autor knihy, Brit Amorey Gethin, učí nerodilé mluvčí anglicky a píše pro ně učebnice angličtiny jako cizího jazyka. To mu mj. umožňuje nahlížet na mateřský jazyk zvenčí, konfrontovat ho s jinými jazyky a jejich specifiky a pozorovat typy chyb, jichž se studenti dopouštějí. Vedle této praktické činnosti A. Gethin čte teoretickou jazykovědnou literaturu anglosaské proveniencí a svou kritickou myslí ji poměřuje ve vztahu k vlastnímu chápání podstaty a stavby jazyka. Jediné kritérium tohoto vlastního chápání je stejně prosté jako nezpochybnitelné: jazyková zkušenost rodilého mluvčího. Nejprve konstatujeme, že kniha má zhruba 250 stran, že autorův výkladový styl je jasný a srozumitelný – občas lehce sarkastický – a že lingvistickou terminologii záměrně bere za svou jen v nejnútnejší míře – a můžeme přijmout pozvání „k poznávání praktické skutečnosti jazyků, tak jak je lidé zakoušejí“. (Některé příklady bohužel nelze adekvátně přeložit z angličtiny do češtiny.)

Jazyk podle Gethina je „nástroj pro vyjadřování významů“, který se pokouší odrážet lidskou zkušenost s (vnější i vnitřní) realitou. Vyjadřovat význam je přitom jediným úkolem všech složek jazyka, tedy i gramatiky. Gramatika vyjadřuje významy obecné, tzn. takové skutečné věci jako čas, role účastníků událostí apod. Různost gramatik jednotlivých jazyků znamená, že uživatelé daných jazyků kategorizují (Gethin ovšem říká „rozdělují“) skutečnost různými způsoby. Pro uživatele kteréhokoli jazyka přitom gramatické vlastnosti jazykových sdělení a jejich složek (teď se snažím vyjádřit to, co má Gethin na mysli pod pojmem „kusy řeči“) nehrají roli: důležité není, zda je kupříkladu nějaký „kus řeči“ větou, nýbrž zda mluvčímu „dává smysl“. Vždyť předložíme-li někomu nelineární změť slov, nebude se snažit najít v nich věty, konstrukce apod., nýbrž budou mu napadat reálné situace, jichž se významy oněch slov týkají. Nebude-li dotyčný ovládat gramatiku příslušného jazyka, možná z těch slov samotných odhadne ten správný význam. Avšak naproti tomu neznaje významy slov, větu z nich nesestaví nikdy.

Přijmeme-li Gethinovu perspektivu, tento důsledně uživatelský, neexpertní pohled na jazyk, nezbude nám než přijmout autorovy námitky proti některým tvrzením Noama Chomského. Tak například se Gethin bouří proti tvrzení, že transformovaná věta **What did John keep the car that was in?* je negramatická; podle něj je jen neúplná: *What did John keep the car that was in the garage for?* Gethinovi je úplně jedno, že Chomsky onou větou dokazoval nemožnost určitého typu transformace, že ji vztahoval k větě *John kept the car that was in the garage*. On jen považuje za absurdní a pro jazykovou praxi za neodůvodnitelné, proč by možnost „kusu řeči“ „dávající smysl“ měla být omezena hranicemi věty.

Podobně se autor vypořádává i s okřídlenou Chomského větou *Colourless green ideas sleep furiously* (= *Bezbarvé zelené myšlenky spí zuřivě*). Zatímco takováto věta je podle Chomského sice nesmyslná, avšak gramaticky správná, věta se změněným slovosledem *Furiously sleep*

ideas green colourless už gramatická není. Gethin zde však nevidí větu, nýbrž kus řeči, neakceptuje implicitní předpoklad jeho jednotné intonační linie a doplňuje čárky. Ke svému zcela gramatickému *Furiously sleep ideas, green, colourless* (= *Zuřivě spí myšlenky, zelené, bezbarvé*) pak dokonce nachází strukturně zcela totožné vyjádření v klasické anglické literatuře *Softly comes the dawn, pale, transparent*. A komentář? Některé slovosledy jsou obvyklejší než jiné, hranice gramatičnosti jsou nejasné. Tvrzení *Bezbarvé zelené myšlenky spí zuřivě* pak podle Gethina sice neodpovídá poměrům ve skutečném světě, ale rozhodně nepostrádá význam. (Chomského slavné věty se nedávno dotkl J. Šimandl na konci své drobnosti *Kvitovat* v *Naší řeči*, 2005, roč. 88, s. 265–268. Větu považuje za únosnou v surrealistické poezii a otázku její gramatičnosti za neřešitelnou bez konkrétního zadání, o jakou gramatiku má jít.) Ani věty typu *I want me to go* (= *Chci, abych odešel*) aj. nejsou podle Amoreyho Gethina negramatické, nesprávně utvořené, nýbrž jen vyjadřují poněkud bizarní skutečnosti.

Jedním z lingvistických přístupů, ke kterým má autor *Antilingvistiky* nejvíc námitek, je transformační gramatika. Gethin popírá, že by mezi větami *Kočka snědla myš* a *Myš byla snědena kočkou* byla strukturní spojitost: věty vypovídají o stejné události, navzájem se liší postojem (hlediskem, perspektivou, důrazem na jednotlivé složky), a ať už bude ta událost jazykově vyjádřena jakkoli, neobejde se to bez zmínek o kočce, myši a snědení – není však důvod domnívat se, že jedna z těchto vět je odvozena od druhé. Další z mnoha tvrzení, která Gethina vyprovokovala k nesouhlasné reakci, je poučení transformační gramatiky, že z koordinačního spojení dvou jmenných frází (např. *tuto dívku a tohoto chlapce*) nelze jednu frázi vyjmout. Proti předkládanému důkazu, negramatické větě s půlkou koordinovaného objektu v iniciální pozici a půlkou v obvyklé objektové pozici **Tohoto chlapce chci pozvat tuto dívku a na svou oslavu*, staví svou verzi *Tuto dívku chci pozvat na svou oslavu – a tohoto chlapce* a nenechává se v ní spoutat tím nejstandardnějším slovosledem. Dokládá tím, že „nic vám nemůže zabránit v tom, abyste vyjmuli jednu frázi z koordinačního spojení, když to uděláte způsobem, který dává smysl“. A do třetice: Rozdíl mezi povrchovou a hloubkovou strukturou bývá vykládán na dvojicích vět jako např. *The sound is beautiful* a *The sound is beautiful to hear* (doslova *Ten zvuk je krásný – Ten zvuk je krásný slyšet*): výraz *the sound* je na povrchu v obou větách subjekt, avšak v hloubkové struktuře (která by přece měla být bližší významu věty) jde v prvním případě o subjekt, v druhém o objekt. Jenže podle Gethina je rozdíl mezi těmito větami naopak spíš povrchový a v hloubi první věty je nutně implikováno něco jako *to hear*: vždyť jak jinak může být zvuk krásný než „k slyšení“?

Vedle generativní a transformační gramatiky si Amorey Gethin bere na mušku také sémantiku pravdivostních hodnot. Pravdivost a nepravdivost podle něj nemá s významem ani s jazykem pranic společného – je to věc faktů, situací a událostí samotných. Z hlediska uživatele jazyka rozhodně neplatí, že například z tvrzení *Jan políbil Marii* plyne, že *Jan se dotkl Marie*: drtivá většina lidí, kteří zacházejí s jazykem normálně, rozumí těmito tvrzeními tak, že u prvního si představí Jana, jak něco dělá ústy, kdežto u druhého rukou. Stejně tak podle Gethina není pravda, že by věta *Můj syn hodil do okna cihlu* zahrnovala ve svém významu, že *Někdo hodil do okna cihlu*. *Někdo hodil do okna cihlu* přece znamená, že „nevím nebo nechci říct, kdo hodil do okna cihlu“ – a to je úplně jiný význam. (Přednedávnm jsem se dočetl, že z věty *Eva viděla pět renaultů* můžeme inferovat, že *Eva viděla pět aut*. Takovéto chyby v rozumnění se přitom soudný člověk nedopustí; vidět *pět renaultů a žádné jiné auto* je dokonce dost málo pravděpodobné.)

Princip všech zmíněných Gethinových útoků na jednotlivé součásti lingvistické teorie je stále týž. Napadá teorie za to, že jsou antiintuitivní, že jsou složité a že jsou v rozporu se

způsobem, jakým jazyk uchopuje běžný uživatel. Takovým dílčím teoriím se zpravidla říká „elegantní“; pro Gethina jsou však bezcenné. Sám jsem se v posledních letech setkal s několika takovými „elegantními“ teoriemi a dodal bych, že v nich jejich autoři v zájmu čistoty své teorie znásilňují samotný jazykový materiál.

Amorey Gethin patří k těm, kteří nesdílejí základní axióm generativní lingvistiky, totiž přesvědčení o vrozenosti jazyka a existenci univerzální gramatiky (jazykový nativismus). (Za vrozenou považuje jen lidskou schopnost jazyka užívat.) Má pro to i praktické argumenty z jazyka generativci nejlépe prozkoumaného, z angličtiny. Jedním z nich je třeba častý jev, že málo čtoucí a málo píšící Britové určité konstrukce zapisují pomocí stejně znějících, ale gramaticky naprosto nevhodných výrazů, např. *You should of told me* místo *You should have told me* nebo *It's too bigger job to do* místo *It's too big a job to do*. Z praxe má i zkušenost s tím, že gramatické teorie mohou vést k nesprávným úsudkům při učení se cizímu jazyku: generativně lingvisticky školení studenti angličtiny jako cizího jazyka prý říkají *He had nasty things shouted at* místo správného *He had nasty things shouted at him*.

Jedním z tvrzení často užívaných na podporu jazykového nativismu je, že jazyková schopnost se výrazně liší od jiných schopností (např. logické a matematické) v tom, že s rostoucím věkem klesá: malé děti se učí jazyk nejsnáze. Gethin namítá, že je omyl chápat jazyk jako schopnost, a nabízí místo toho pojem dovednost jakožto výraz kombinace mnoha různých schopností. Situace je hned úplně jiná: stejně jako dovednosti jazykové se děti učí nejlépe v útlém věku i jiným dovednostem, např. hrát na hudební nástroje, plavat, řídit auto apod. Z argumentu na podporu nativismu se rázem stává argument pro to, že i jazyk se musíme učit. Autorovi připadá záhadné, jaktože je za nejtěžší část jazyka při jeho osvojování považována právě gramatika (tedy „obecné významy“), a ne slovní zásoba s tisíci významy specifickými – tj. proč se nativisté snaží objasnit předpokladem vrozenosti zrovna obtížnost té snazší složky jazyka.

V závěrečných kapitolách své knihy se Amorey Gethin zabývá vztahem jazyka a myšlení a dochází k závěrům, které asi nenechají chladným žádného lingvistu. On sám totiž převádí svoje myšlenky do jazykové podoby (jen) tehdy, když chce zjistit, jak je bude někomu sdělovat, a na základě této introspekce usuzuje, že myšlení je sice jazykem ovlivňováno, ale není na něm závislé. (Čtenářům navrhuje, aby si uvědomili, zda myslí a zda své myšlenky verbalizují, když dejme tomu řídí auto; na první otázku předpokládá odpověď kladnou, na druhou zápornou.) Jestli je pravda to, co tvrdí kognitivní lingvistika, totiž že poznáváme a kategorizujeme svět pomocí jazykových pojmů, které jsme si sami vytvořili, pak je lidská kognice vtěsnána do chlíveček jazykových kategorií a my nejsme schopni poznávat svět takový, jaký doopravdy je. Jazyk podle Gethina myšlení korumpuje. Když verbalizujeme svou představu, jsme nuceni užívat slov, jež vzbuzují asociace, které jsme před verbalizací neměli na mysli. A co je ještě horší: mnozí lidé mají v myslích propojena určitá slova, která pak užívají, aniž by u toho mysleli a aniž by to, co říkají, mělo oporu ve skutečnosti. Největší nebezpečí tohoto typu hrozí u abstrakt a výrazů hodnotících. Protože řešení lidských problémů (které jsou podle autora vposledku vždycky problémy morálními) musí být založeno na faktech a rozumu, neměli bychom raději taková slova používat. „Kvůli porozumění i kvůli morálce užívejte jednoznačné a jednoduché výrazy a jimi odhalujte a sděľujte, co se skutečně děje skutečným lidem,“ zní Gethinovo závěrečné poselství čtenářům.

Co to je, čím tedy máme poměřovat jazykovou teorii i praxi, jak praví výše citovaný podtitul? Je to přirozený jazykový cit, intuice opřená o praktickou uživatelskou zkušenost, dále zdravý rozum a morální principy. V pozadí Gethinových náhledů a vývodů cítíme anglickou tradici

kritického myšlení opřené o empirii a „common sense“, která se začíná už slavnou Occamovou břitvou. V jejím světle jsou pojmoslovné aparáty transformačních a generativních gramatik i sémantiky pravdivostních hodnot pouhé zbytečně rozmnožované entity. Má-li mít jazykověda smysl, nemělo by jí být vytvořit dokonalou teorii jazykového systému, nýbrž zabránit zneužívání jazyka k rozmnožování zla.

Mít takového „antilingvistu“, jakým je Amorey Gethin, za oponenta, je pro lingvisty užitečné jako korektiv, pokud chtějí, aby je uživatelé jazyka brali vážně. Nestačí to, chtějí-li být oněm uživatelům prospěšní.

Robert Adam